

Toplumsal Boyutları Bakımından Edebi Gazeteciliğin Sunduğu Olanaklar

Social Possibilities Offered by Literary Journalism

İbrahim Hakan DÖNMEZ*

İnceleme Makalesi / Review Article

Başvuru / Received: 17.02.2024 ■ Kabul / Accepted: 06.05.2024

ÖZ

Kurmaca ya da gerçeklik iddiasındaki her metin, toplumsal yapı içerisindeki etkileşimin ürünü kelimelerden oluşması nedeniyle, sosyal ilişkileri ve onların ortak güç ilişkilerini kırarak da olsa yansıtan ideolojik yaşam üniteleridir. Sosyolojik yaklaşımlar içerisinde önemli bir dayanak olan bu anlayış, iletişim akademisyenlerinin de göz ardı edemeyeceği bir çıkış noktasıdır. Yukarıdaki anlayış dikkate alınarak bu çalışmada, edebiyat sosyolojisinin, iletişim sosyolojisinin ortaya çıkışında nasıl bir etkide bulunduğu ve nesnel gazetecilik ile kurmaca arasında yer alan edebi gazeteciliğin metinlerin sosyolojik incelenmesi açısından ne tür olanaklar sunduğu, örnekler üzerinden ortaya konmaya çalışılacaktır. Edebiyat ile gazeteciliğin kesiştiği bu nokta aynı zamanda kurmaca ve gerçeklik, öznellik ve nesnellik, olay ve olguların içinde veya dışarısında oluş durumuna ait sınırların da belirsizleştiği bir noktadır. Bu nokta bir yandan iletişim sosyolojisi ile ilgilenenler açısından birtakım güçlükler ortaya çıkartırken diğer yandan hem edebiyat sosyolojisinin hem de iletişim sosyolojisinin birikiminden yararlanma olanağını da beraberinde getirmektedir. Bu avantaj belki de edebi gazeteciliği iletişim sosyologları açısından ayrıcalıklı bir konuma getirmektedir. Bu konumu belirginleştirmek açısından çalışmada edebi gazeteciliğin doğuşu ve modern gazetecilikle bağı üzerinde durulmuştur. Ayrıca yukarıda bahsedilen güçlüğün yarattığı engellerden dolayı henüz edebi gazeteciliğin sosyolojik avantajlarından yeterince yararlanılmadığı düşüncesi ile sosyolojik okumanın olanaklarını öne çıkartmak için edebi gazetecilik olarak nitelenebilecek bazı yapıtlar ele alınmıştır. Bu yapıtlara yönelik sosyolojik yaklaşımın nasıl olması gerektiği tartışılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla gerçekliğin ve anlatının birleştiği Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anatoli gazetesinin sahibi Evangelinos Misailidis'in yazdığı pitaresk roman Tamaşa-yi Dünya ve Cefakaru Cefakeş ve Cemal Refik'in Mahkeme röportajları öykü kitaplarından bazı örnekler diğer ilgili bazı metinlere de göndermeler yapılarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edebi Gazetecilik, İletişim Sosyolojisi, Röportaj, Kurmaca, Seyahatname.

ABSTRACT

Every text, whether it pretends to be fictional or non-fictional, is a unit of ideological life which reflects social relations and joint power relations at least by breaking them due to the fact that each text is composed of words that are the products of interaction in social structure. This conception- a significant basis among sociological approaches- is a point of departure that even communication scholars communication cannot ignore. This study attempts to makes efforts to reveal what influences literature sociology has in the emergence of communication sociology and what opportunities literary journalism- which stands between objective journalism and fiction- offers for the sociological in sociological analysis of texts by considering the above mentioned conception. This point, of intersection between literature and journalism is also is also a point of blurring between fiction and reality, between subjectivity and objectivity, and between being inside and outside events and phenomena. A point where the boundaries between fiction and reality, between subjectivity and objectivity and between being inside and outside events and phenomena become indistinct. While this point poses a number of difficulties for those who are concerned with the sociology of communication, on the one hand, it also offers the opportunity to benefit from the accumulation of both the sociology of literature and the sociology of communication. This advantage probably puts literary journalism into a privileged position from the perspective of communication sociologists. This study describes the birth of literary journalism and the ties between it and modern journalism so as to concretise its position. It also examines a number of works that could be considered literary journalism, in order to highlight the possibilities offered by a sociological reading, with the idea that the sociological advantages of literary journalism have not been sufficiently exploited due to the obstacles caused by the above-mentioned difficulties. This paper discusses the sociological approach that should be taken to these works. Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Evliya Çelebi's Travel Book), in which fiction and reality were intertwined, was analysed for this purpose by making reference to the picaresque novel Tamaşa-yi Dünya ve Cafakaru Cefakeş (watching the World with Enjoyment) by Evangelinos Misailidis- the owner of the newspaper Anatoli- and to certain excerpts from the book Mahkeme Röportajları (interviews at the Law Court) by Cemal Refik.

Keywords: Literary journalism, interview, fiction, seyahatname (Travel Book)

Giriş

İletişim sahasında, dijitalleşmenin yoğun şekilde araştırmaların odağına girmeye başladığı son yıllara kadar, gazetecilik metinlerine yönelik farklı yöntem ve bakış açılarıyla yapılan akademik çalışmalar genel akademik çalışmalar içerisinde büyük bir paya sahipti. Şu an her ne kadar dijital teknolojilerin merkezde olduğu akademik çalışmalara doğru bir kayma olsa da dijital içeriğin toplumsal analizlerine yönelik ilgi hiç de azımsanmayacak düzeydedir. Öte yandan edebi gazetecilik ismi kullanılmıyor olsa da bugün farklı boyutlar kazanmış versiyonları varlığını sürdürmektedir. Örneğin görüntü teknolojisi nasıl edebiyata bir sinema boyutunu eklediyse internet teknolojisindeki gelişme de edebi gazeteciliğe video haber diyeceğimiz bir boyut katmış görünüyor. Bu açıdan bakıldığında ne edebiyat ne de edebi gazetecilik ortadan kalkmış diyebiliriz, belki farklı olanaklarla zenginleşmiştir tespiti yapabiliriz.

Çalışmamızın en başında belirtmeliyiz ki metinler yaşamsal tecrübe ve insan ilişkileri sonucunda, bilinçli ya da bilinçsiz özneleri şekillendiren, bütüncül bir dünyayı kavrama pratiği olan lisan ve kültürden bağımsız olamaz. Wittgenstein'e göre bir kelimenin anlamını kavramak, onun nasıl kullanıldığını da anlamayı gerektiriyor (Akt. Dawies, 2018, s. 255). Buradan yola çıkıldığında diğer insanları anlamının toplumsal yani ilişki bağlamı bir sorun olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Haber metinleri gerçeklik iddiası taşısa bile "okur ve yazar arasındaki karşılıklı etkileşimin, kurumsal ilişkilerin, kültürel yapının etkisinden bağımsız" değildir. O halde medya metinlerinden yola çıkarak toplumsal analizlere yönelmek, onları bir nevi "toplumun röntgen filmi" gibi, yani toplumsal gerçekliğin, yazarın zihninde kırılmış iz taşıyıcı (ışınları) unsurları" olarak görmek mümkündür (Dönmez, 2020, s. 118). Nasıl her el yazısı içeriği ve niyetinden bağımsız olarak sahibinin izini taşımakta ve sahibini tanımak açısından bir araç işlevi görmekteyse her metin de içinden çıktığı toplumun izlerini taşımakta ve bizim onu anlamamıza katkı sunacak ipuçları barındırmaktadır. Bunu ilk hissedenler belki edebiyat sosyologları olmuş ve daha sonra her metnin yazarın dünyaya bakışıyla

şekillenerek anlamı oluşturduğunu keşfeden dilbilim çalışmalarının da katkısıyla her medya metni için geçerli olacak biçimde sosyolojik yaklaşım genişlemiştir. Ancak bir metnin sosyolojik potansiyelinin ortaya çıkması, araştırmacının o metne soracağı soruya bağlıdır. Genelde medya metinlerine ilişkin sosyolojik analiz çabalarındaki en önemli sorun, ele alınan metne doğru sorularla yaklaşılmaması hatta hiçbir soru sorulmadan sadece betimleme düzeyinde kalınmasıdır. Oysa unutmamak gerekir ki metne ilişkin sosyolojik yaklaşım, "toplumsal olanın yapıta yansımaları değil de toplumsal olanın yapıta yeniden üretiliş biçimini sorgular" (Rifat, 2005, ss. 59-65).

Bu çalışmada edebiyat ve gazetecilik ilişkisini daha iyi anlamak açısından, edebi gazeteciliğin öncü örnekleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Daha sonra edebi gazeteciliğin sosyolojik açıdan taşıdığı değer ve modern gazeteciliğe göre sağladığı avantajlar tartışılmıştır. Ayrıca diğer haber metinlerine oranla daha fazla sosyolojik potansiyel taşıyan bazı edebi gazetecilik örneklerine yer verilmiştir. Son bölümde ise "Evliya Çelebi Seyahatnamesi", Anadolu gazetesinin sahibi Evangelinos Misailidis'in yazdığı pitaresk roman "Tamaşa-yi Dünya ve Cefakaru Cefakeş" ve Cemal Refik'in "Mahkeme Röportajları" öykü kitaplarından bazı metinler, diğer ilgili bazı eserlere de göndermeler yapılarak, sosyolojik açıdan analizlerde, ne çeşit bir yaklaşımda bulunulması gerektiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Kurmaca ve Gazeteciliğin Kesiştiği Nokta: Edebi Gazetecilik

Kurmaca ve gerçekliğin kesiştiği noktadaki edebi gazetecilik terimi Amerika'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlansa da bilimsel çalışmalar yapılarak akademik bağlamda kavramsallaştırılmasının 1980'li yıllara dayandığını söylemek mümkündür (Erdem, 2016, s. 130). Edebi gazetecilik için yoğun gazetecilik, savunmacı gazetecilik, kişisel gazetecilik, hakikatin edebiyatı, yeni kurgu dışı röportaj, edebi röportaj, gazetecilik romanı ve haber romanı gibi pek çok adlandırma söz konusudur (Erdem, 2016, s. 131). Bu alanda çok sayıda çalışması olan Özer, Edebi Gazetecilik

terimini kullansa da yazdığı kitabının adını “Haber Roman” olarak belirlemiştir (Özer, 2013).

Edebi gazetecilik kavramını “edebiyata ait yöntem ve biçimler aracılığıyla haber değeri taşıyan olgu ve olayların gerçeğe uygun olarak aktarılması olarak” (Erdem, 2016, s. 130) tanımladığımızda geniş bir yelpazeden bahsetmiş oluyoruz aslında. Bu yelpaze içerisinde eski hikâye anlatıcılarını, seyahatnameleri, gerçekçi romanları ve biyografileri de saymamız gerekecektir. Elbette günümüzde bu terimler profesyonel anlamda süreli bir yayın olarak gazetelerde yer alan öyküleri kastediyor olsa da hem edebi anlatı hem de gerçekleri anlatma iddiası tüm bu sayılanlar için de geçerlidir. Gazetecilik mesleğinin doğuşu için motivasyon her ne kadar ticari kaygı olarak tarih kitaplarında yer alıyor olsa da yukarıda anılan edebi türlerin edebi gazeteciliği doğurduğunu inkâr etmek mümkün değildir. Zira ilk gazeteciler çoğunlukla edebiyatçılar olmuştur. Örneğin E. Hemingway, G. Orwell, M. Twain, ve benzeri pek çok tanınmış yazar, edebiyatçı kimliklerinin yanı sıra gazeteci kimliğine de sahiptirler

Modern gazetecilikteki haber metinlerinde özelliğın gizlendiği bazı kurallar çerçevesinde anlatıldığı bir biçimle karşı karşıyayızdır (Fulford, 2015, ss. 72-73). Oysa G. Orwel’ı anlatıyla gerçeklik arasında uzlaşma yaratmaya çalışmış edebi bir muhabir olarak görürüz. Onun “Wigan İskelesi Yolu” isimli eseri tutku ve empatiyle yazılmıştır. Orwel kendisini de hikâyeye dâhil etmiş, kurguyla gerçek arasındaki sınırları tanımayı reddetmiştir (Fulford, 2015, s. 79)

Yine 1955 tarihinde bir fırtına sonucu kaybolan sekiz mürettebatı anlatan “Kayıp Denizci” romanı, Marquez’in gazetede çalıştığı zamanlarda tefrika şeklinde yayımlanmıştır. Tüm mürettebatın öldüğüne kesin gözüyle bakılırken, 20 yaşındaki Luis Alejandro Velasco’nun bir sahil kenarında canlı olarak bulunması, Marquez’in duygularını güçlü bir şekilde içerecek şekilde bu eserde hayat bulmaktadır. Kitabın bir anlatı olduğunu dikkate aldığımızda Marquez’in amacının bir olayı salt

betimleyip, okuru o olaya belirli bir bakış açısıyla bakmaya yöneltmekten çok, kendi bakış açısını işin içine katıp, öznel hissiyatını okuyuculara sunduğunu söyleyebiliriz. Bu kitap hem edebiyat hem de gazetecilik örneğini içerisinde barındırmaktadır.

Edgar Alan Poe’nun, edebi gazetecilik örneği sayılabilecek dedektif öykülerinde yarattığı Auguste Dupin karakteri, olayların çözümünde ve incelemelerinde daima gazete haberlerine özel bir dikkat harcar. Bazen gazetelerde çıkan olaya ilişkin bilgileri delil olarak kullanır bazen de gazetenin yapısı gereği olaylara ilişkin abartıcı ve heyecanı zorlayıcı etkisinin farkındalığı onun olayları çözmesine katkı sağlar. Onun deyişiyle “bu belki de hep on dakika ileri giden bir saatin yanlışı fark eden birisi için doğruyu öğrenmek için yine aynı saatten yararlanabileceği bir durum gibidir. Ya da bir kilo fazla tartan bir tartı bunu bilen için yine güvenli bir doğruya ulaşma kaynağıdır.” Ayrıca Dupin farklı gazetelerin kupürlerinden yola çıkarak, çelişkileri giderip, eksik bilgileri diğeriyle tamamlayarak kendi elde ettiği deliller çerçevesinde, yanlış bilginin kaynağına giderek olayı çözmektedir. Hikâyesinde verdiği gazete haberlerinin birer öykü biçiminde yazıldığını fark ederiz:

Şunu hiç unutmamalıyız: Genellikle gazetelerimizin amaçladığı, gerçeğin ortaya çıkarılmasına hizmet etmek değil, heyecan yaratmaktır- ilgi çekici bir şey söylemiş olmaktır. Gerçeği ortaya çıkarmanın peşine, ancak istedikleri heyecanı yaratmak amacıyla çakıştığı zamanlarda düşülür. Yalnızca sıradan insanların kanlarına (bunlar ne denli sağlam gerekçelere dayanırsa dayansın) uygun düşen yazı, kitlelerin gözünde hiç de değerli olmaz. Kitleler ancak genel düşüncenin keskin çelişkilerini ortaya koyan kişilere derinlikli yazar gözüyle bakar. Akıl yürütmede de edebiyattan hiç de az kalmamak üzere en kısa zamanda ve en genel beğeni kazanan şey özlü sözdür (Poe, 2020, s. 57).

Kundera’ya göre Ernest Hemingway ilk dönemlerde gazeteciliğın zaferinin de simgesi olarak görülmektedir. Onun eserlerinin tamamının kökleri Hemingway’in Cansas City gazetelerine yolladığı röportajlara dayanmaktadır. “O zamanlar gazeteci olmak demek, gerçek hayata herkesten daha fazla yaklaşmak, hayatın kuytu köşelerini

incelemek, ellerini oraya daldırmak ve kirliletmek demektir" (Kundera, 2020, s. 117). Hemingway çalıştığı Toronto Star gazetesi için Yunan-Türk mücadelesini anlatan pek çok makale yazmış, bunları kurguya dönüştürüp hikâye olarak da ele almış hatta savaş sırasında topladığı malzemeleri pek çok öyküsünde kullanmıştır.

Yine siperlerde yaşadığı deneyimlerini anlatan Hemingway, Praglı fahişelerle içli dışlı olmuş Egon Erwin Kisch, bir yıl boyunca Parisli sefil berduşlarla birlikte yaşamış olan Orwell edebiyatçı oldukları için gazeteciliğin de öncülleri olmuşlardır.

Günümüzde tanık olduğumuz modern gazetecilik artık tüm bu örneklerin dışında hasletler gerektirmektedir. Modern gazetecilikte gazeteci sorduğu soruların içerisine kendini gizlemeyi başaran kişi olmuştur. Örneğin 1969-1972 arasında Europeo adlı dergide dönemin en tanınmış politikacılarıyla yaptığı görüşmeleri yayınlayan Oriana Fallaci bu dönemin öncü isimlerinden biridir. Aslında bu röportajlar röportajdan fazla şey ifade etmektedir; Kundera'nın deyimleriyle bunlar birer eşit silahlarla dövüşülmeyen (çünkü soruları soran Fallaci idi, onlar değil) "söz düellosuydu" (Kundera, 2020, s. 117). Bu düellolar aslında kurguyu imal eden yazarın politikacıları içine kattığı anlatılara dönüşmekteydi. Öncesinde gazeteci gerçeği kendi bakışıyla yazarken artık modern gazetecinin gücü bir cevap talep etme hakkında yatmaktadır (Kundera, 2020, s. 118). Kundera gazetecinin artık gerçeği talep etme misyonunu üstlenmesi nedeniyle, hiçbir Hemingway'in, hiçbir Orwell'in şimdiye kadar hayal etmeye cesaret edemeyeceği bir güce kavuştuğunu iddia etmektedir (Kundera, 2020, s. 119). Bu güce rağmen Edebi Gazetecilik, gazeteciliğin sorumluluklarını modern gazetecilikten çok daha fazla üzerinde taşımaktadır. Zira olgularla gerçeklik arasındaki ilişkiye gerektiği kadar saygı göstermeyen gazeteciler mesleğin güvenilirliğini sarsabilir (Fulford, 2015, s. 85). Gazeteciliğin kurmacanın olanaklarıyla ortaya çıkışına ilişkin bu bilgilerden sonra onun sosyolojik açıdan değerini incelemek gerekmektedir.

Sosyolojik Açıdan Edebi Gazeteciliğin Değeri

Elbette akademik anlamda bir gazete haberine yönelik betimsel çalışmalar, içerik ve söylem analizleri Edebi Gazetecilik için de geçerli olmuştur. Ancak sosyolojik anlamda edebi gazeteciliğe yönelik yorumsamacı yaklaşım edebiyat sosyolojisinden aldığı birikimle edebi gazetecilik açısından daha önemli bir konum işgal edecektir. Bu alanın öncülerinden Wolfe da kitabında "geleneksel gazeteciliğin anlatı biçiminin yüzeysel ve dönemin ruhunu yakalayamadığını ancak edebiyatın ve kurgu anlatı biçimleriyle gazeteciliğin özü olan gerçeğin birleşerek olayların geniş bir spektrumdan ortaya konulabileceğini" belirtmektedir (Erdem, 2016, s. 133). Dönemin ruhu vurgusu toplumsal yapı ve kültürün anlaşılmasına katkı sağlaması açısından iletişim sosyologları açısından edebi gazeteciliği öne çıkartmaktadır.

Pamuk'un deyimleriyle "Roman sanatı kendi yaşadığımız hikâyeleri başkalarının hikâyesi gibi, başkalarının yaşadığı hikâyeleri de kendimiz yaşamış gibi yazabilme hünerine dayanır" (Pamuk, 2021, s. 12). Edebi Gazetecilik daha çok başkalarının hikâyesinin içerisine kendisini de katmaktır. O zaman nesnel gazetecilik ile edebi gazetecilik arasındaki fark bakış açısında, yani yazarın içeriden veya dışarıdan birisi olarak kendini konumlandırmasında yatmaktadır. Yazarın kendi duygu, düşünce ve hissiyatını metne koyması demek yazarın dünyaya bakış biçimini, toplumun çocuğu olarak ondan aldığı değerleri, kültürü, Bahtin'in ifadesiyle ideolojisini ortaya sermesi demektir (İrızık, 2001, s. 79). Bu gazeteciliği dönemin belgesi olmaktan öteye götürüp zamanın ruhunu anlamamızı sağlayacak zamanın göstergesi haline getirmektedir. Metni nesnel gazeteciliğin suni yapısından sıyrıp dönemin ruhuyla örtüşen daha doğal haliyle görmüş olmak iletişim sosyologları açısından onu daha kullanışlı kılmaktadır. Bu noktada bu çalışmanın iddiasını yani hem edebi metnin hem de medyadaki herhangi bir gerçeklik iddiasındaki haber metninin gerçek dünyaya ilişkin olay ve olguların, bir öznenin zihninde yeniden canlandırılıp, kırılarak temsil edildiği dilsel örüntüler

olduğunu yeniden belirtmemiz gerekmektedir. Bu yaklaşımın gelişmesi yönünde, edebiyatın sosyolojik tarafına odaklanan Lowenthal, Hoggard gibi yazarların yaklaşımları büyük önem ve etkiye sahiptir (Dönmez, 2020, s. 117). Onların ortaya koyduğu anlayış göz önünde bulundurulacak olursa, ikisinin de hayat tecrübeleri ve insan ilişkileri sonucunda, bilinçli ya da bilinçsiz bireyleri şekillendiren, bütüncül bir dünya algılama pratiği olan lisan ve kültürden bağımsız olmadığı fark edilecektir. Metinlerin toplumsal ve kültürel yapıyı anlamaya yönelik araç olarak görülebilme gerekçesini açıklayabilecek en iyi tespit belki de Musil'in "Dünyada hiç kimse, düşüncelerini içinde yaşadığı zamanın dil denen giysiyi sırtına geçirme biçiminden tümüyle bağımsız kılamaz" sözüdür (Musil, 1993, s. 71).

Hoggart'a göre "edebiyat, belge örneği olarak kullanılmasından, çalışılan herhangi bir dönemin hammadde kaynağı olmasından, arka plan için hücum edilen bir maden olmaktan daha fazla bir şeye işaret eder. O da edebiyatın kendi içinde toplum hakkında yeni ve ayırt edici bir bilgi formu sağlamasıdır." (Hoggart, 1966, s. 278). Hoggart'ın edebiyat için söylediği ama edebî gazetecilik için de kabul edilebilecek önermelerinden birisi şudur: Edebiyat "o ne ifade etmelidir"i söylemez, edebiyatın ne olması gerektiğini söylemeyi düşünen birisinden bahseder. İşte romanın bize olağanüstü biçimde verdiği şey, o dönemin hayatını yaşıyormuş gibi verdiği doku hissidir." (Hoggart, 1966, s. 282). Aslında haberci her ne kadar gerçeklik iddiasında bulunursa bulunsun yaptığı şey gerçekliği tüm deneyim ve birikimleriyle (ki kültür olarak dil de buna dâhil) yeniden kurgulayıp inşa etmekten ibarettir. Tüm deneyim ve bilgilerden oluşan giysisini çıkartıp gördüklerini şeffaf sembollerle aktarma olanağına sahip olamaz. Dilbilim ve göstergebilimi çalışmalarının bize kazandırmış olduğu bu bakış açısı sayesinde özellikle edebî haber metinlerine edebiyat sosyolojisine benzer yöntemlerle yaklaşmanın önü açılmıştır. Çünkü dilbilim çalışmaları bize göstermiştir ki; lisan, kullanılan bir araç olmaktan ziyade sosyal yapı içerisindeki özneyi oluşturan bir araçtır (Eagleton, 1990, s. 151). Edebiyat dahil tüm

kültür ürünlerine yönelik sosyolojik yaklaşımın daha da itibar kazanması 1960'lı yıllardan sonra olmuştur. Bundaki etken ideolojik eleştiri boyutunun önem kazandığı bir paradigmanın belirmeye başlamasıdır. Bu anlayışta, artık anlamlandırma gücünün yansız olmadığı, hakikatin kodlama yapısı diyebileceğimiz ideolojinin etkili olduğu düşüncesi ön plana çıkmış görünmektedir. Tüm bu veriler ışığında somut bazı metinler üzerinden sosyolojik analiz örneklerine bakıldığında konunun önemi daha da belirginleşecektir.

Edebi Gazeteciliğin Sosyolojik Olanaklarına İlişkin Bazı Örnekler

Bu çalışmada nesnel gazetecilik ile kurmaca arasında yer alan edebî gazeteciliğin haber incelemeleri açısından ne tür olanaklar sunduğu konusuna metinler üzerinden örnek vermek için çalışmanın başında bahsedilen türlerin hepsini işin içine katmak gerekecektir. Modern gazetecilik ve roman öncesi kurmaca ve haberciliği birleştiren seyahatnameleri edebî gazeteciliğin öncülü (ki ilk Avrupa romanları dünya seyahatnameleridir) olarak değerlendirerek, (Kundera, 2021, s. 19) Evliya Çelebinin seyahatnamesinden bir parçayı sosyolojik çözümleme örneği olarak sunmak mümkündür. Buradaki amaç tek bir örnek üzerinden derinlemesine sosyolojik analizler yapmaktan çok sosyolojik analizin gazete metinlerinde de uygulanabilmesi için bazı öneriler sunmaktır. Çünkü günümüzde akademik çalışmalarda en çok düşülen hata haber metinlerine doğru sorularla yaklaşılmamaktan kaynaklanan ve betimlemeden öteye geçilmeyen ve çok fazla sosyolojik değer taşımayan yüzeysel analizler yapıyor olmasıdır. Öncelikle metne sosyolojik analizde doğru soruyu sormak için ona sadece gerçek olayları aktaran bir belge olarak bakılmamalıdır. Maalesef Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne bir belge kaynağı olarak bakılması nedeniyle ve metin içerisindeki anlatılarla tarihi ve coğrafi gerçeklerin örtüşmemesi nedeniyle uzun bir süre eser bilim insanları tarafında yeterli değeri görmemiştir. Oysa sosyolojik anlamda Seyahatname, 17. yüzyıl Osmanlı zihniyetini, mantalitesini anlamada, Seyahatname uzmanı Dankof'un kitabının adından da anlaşılacağı üzere hazine değeri

taşımaktadır (Dankof, 2004). Seyahatname'yi ilk keşfedenlerden Von Hammer da bu konu üzerinde durmuştur. O'na göre: Evliya Çelebi'nin işittiği öykü ve mitleri yani toplum içerisinde dolaşan olağanüstü rivayetleri hiçbir şey eklemekten aynen nakletmesi, yaşadığı dönemde insanların nelere inanıp değer verdiklerini bize anlatması açısından değer taşımaktadır" (Danışman, 1970, s. 6-7).

Bu sosyolojik değeri seyahatnameden birkaç örnekle ortaya koymak daha aydınlatıcı olacaktır. Evliya Çelebi Gümölcine seyahatini anlattığı bölümde orada yaşayan çingenelerden bahsetmektedir. Çingenelerle ilgili genel değerlendirmelerde bulunmakta ve onların özellikle kötü küfürlü hitaplarını ayrıntılı örnekleriyle anlatmaktadır. Kendi aralarındaki tartışmalarda ağza alınmayacak biçimde ağır sövgüler kullandıklarını, bir kuruş için birbirlerini öldürdüklerini ve bunlardan dolayı daima mahkemeye geldiklerini söyler. Mahkemede davalarının sadece birkaç kuruş için olduğu bu nedenle çingene kavminin davalarının pek dinlenilmediğini ifade eder:

Bir fülüs-ı ahmer için birbirlerin katl edip yahut bir mankır için "büyük efendiye, yok paşaya gidelim" deyü şer-i şerife gelüp davalarının hakikatine nazar olundukda neticesi bir mankıra çıkar yahud bir dank etmez da'vadır. Anı için çingane kavminin davaları mesmu'a değildir (Çelebi, 2003, s. 42).

Çelebi gittiği pek çok coğrafyada olduğu gibi, burada da bizlere birkaç haftalık gezisinde tanık olduğu olaylar çerçevesinde bir anlatı sunmaktadır. Peki, burada çelebinin seyahatnamesini bir belge olarak görüp ona acaba Çingeneler hangi küfürleri ediyormuş, ne kadar sıklıkla Kadı'nın huzuruna gidiyorlarmış ya da çingeneler toplumun diğer kesimlerinden daha fazla mı adli vakalara karışıyormuş sorularını sormak ne derece isabetli olacaktır. Örneğin toplumun bir kesiminin başka bir kesime göre suç işleme oranının yüksek olup olmadığı sonucuna bilimsel olarak ulaşmak için iki farklı kesimden, aynı yaş grubundan, aynı

gelir grubundan ve aynı eğitim düzeyine sahip belli sayıda insanların adli kayıtlarının istatistiğini çıkartmak gerekecektir. Oysa burada soracağımız sosyolojik değer taşıyan soru başka olmalıdır. Çelebi'nin davaları Gümölcine'de kaldığı kısa süre içerisinde tek tek izlemesi söz konusu olmadığına göre, onlar hakkında oluşmuş genel kanıları, yargıları kaydettiğini söylemek mümkündür. O zaman "17. yüzyıl Osmanlı toplumunda egemen olan kültürde azınlıklara veya toplumun genelinin dışında kalan azınlık bir topluluğa ilişkin hâkim algı nasıldı?" sorusu tam da bu metinde cevabını bulabileceğimiz bir sorudur¹. Elde edilen bu sonuç kültürel mirasın toplumsal yapıdaki görünüşlerinin izini sürmek açısından oldukça kullanışlı bir katkı olacaktır.

Seyahatname'de anlatılanların tümü bizzat yaşanmış olaylar değildir. Çelebi işittiği halk arasında dilden dile dolaşan anlatıları da Seyahatname içerisine katmıştır. Bu anlatılar böylece toplumsal bellekte yer etmiş, toplumun gündelik yaşam pratiğini, o dönem zihniyetini şekillendirmeye katkı sunan, anlayış ve değerlerin izini sürmemize olanak sağlamaktadır. İşte Seyahatname'de geçen bu mitsel anlatılardan birisi de özellikle hikâyenin başında öfkeli karaktere sahip olduğunu belirttiği Fatih Sultan Mehmet hakkındadır. Bu mitsel anlatıda Fatih Sultan Mehmet, bir mimarbaşının inşa ettiği camiyi Ayasofya kadar görkemli yapmadığı için beğenmemiş ve onun "depreme karşı daha dayanıklı olsun ve dünyanın sonuna kadar baki kalsın diye bu şekilde yaptım," şeklindeki özrünü reddedip iki elini bileklerinden kestirmiştir.

Hikâyeye göre mimarbaşı İstanbul mollasına giderek kanun önünde hak arar. Bu şikâyet üzerine Molla hemen Fatih'i mahkemeye çağırır. Fatih "Emir Resul-i mübinin şeriatınıdır." diyerek çağrıya uyar ama kaftanının içine bir topuz saklayarak mahkemeye gider. Mahkemeye vardığında Sultan'a uygun yüksek bir yere oturmayı arzu eder. Kadı buna izin vermez ve Fatih'in davacıyla aynı

1 Bu sorunun yanıtı bizi bugünkü popüler kültür ürünlerine baktığımızda bulacağımız cevapla, örneğin "Cennet mahallesi" (ki her bölümde çingene mahallesinde geçen ve karakolda biten bir adli sorunlar silsilesi yaşanmaktadır) dizisinin analiziyle paralel bir noktaya götürecektir.

ayak hizasında durmasını ister. Dava sonunda kadı hükmünü mimarbaşının lehine verir. Mimarbaşının çoluk çocuğunun geçimlerini Fatih'in karşılamasına hükmeder, hatta mimarbaşının ısrar etmesi halinde Sultan'ın dahi elinin kesilebileceğini söyler. Ayrıca Fatih'in devletin hazinesinden gerekli yardımı yapamayacağı suçu işleyen kişi olarak bizzat Fatih'in kendi kesesinden ödemesini ister. Fatih razı olur ve mimarbaşı ile helalleşirler. Hikâye burada daha da ilginç hale gelmektedir. Duruşma bitince Kadı hemen: "Padişahım mahkemeye hoş geldin, o mahalde davacın var idi, şeriatın gerektirdiği o idi ki şeriat önünde davacın ile beraber olaydın. Onun için sana tazim etmedik, şimdi sana tazim farz mesabesindedir." diyerek yükseğe oturmasını teklif eder. Bunun üzerine Sultan "Efendi, eğer bu sultandır diye beni koruyup mimara gadredeydin şu topuz ile seni ezderdim." şeklinde cevap verir. Kadı: "Eğer beyim sen dahi benim şer'ile hükmettiğime razı olmayıp zerre kadar şeriattan ayrılıysaydın şu post altındaki ejdere seni helak ettirirdim." der ve postunu kaldırır ve postun altından bir ejderha görünür. Bunun üzerine Sultan Kadı'nın elini öpüp, hayır duasını alarak sarayına döner (Çelebi, 1969, s. 103-104).

Halk arasında sözlü kültür içerisinde dolaşan bu hikâyeyi farklı biçimlerde farklı tarihi kaynaklarda da görmek mümkündür. Böyle bir olayın gerçekte vuku bulup bulmadığını tartışmak bir sosyolog açısından gereksizdir. Ancak sosyolojik açıdan bu hikâye, gerçek ya da yakıştırma, halk tarafından benimsenip kulaktan kulağa aktarılmış olması hasebiyle toplumsal belleğin bir ürünü olarak anlam ve değer taşımaktadır. Niçin bu anlatı başka bir padişaha değil de Fatih Sultan Mehmet'e atfedilmiştir? Burada dünyevi iktidarın adaletle ilişkili bir sorgulamasından söz etmek mümkündür. Kolektif bilinçte adaletin gerçekleşeceğine dair inancın, bir masal yarattığı ile de olsa dile getirilmesi söz konusudur. Toplum içinde dilden dile dolaşan bu öyküdeki ejder, somut olmayan bir biçimde iktidara karşı bir güvencenin varlığına işaret etmektedir. Bu güvencenin İktidarın kendisi tarafından onaylanması önceki dönemlerden farklı bir zihniyetin belirmiş olduğuna işaret etmektedir. Tarihi kaynaklara göre Osmanlı'da hukuksal işleyişin,

önceki dönemlerden farklılaşarak, normatif bir yapıya geçip otoriteyi de bağlayıcı hale gelmeye başladığı bir dönemdir Fatih Sultan Mehmet dönemi. Bu anlatının bu dönemde geçiyor olması bu bilgi çerçevesinde değerlendirildiğinde daha anlaşılır görünmektedir. Yani dünyevi otoritenin, kendisini de bağlayacak birtakım kuralları kabul etmesi sembolik bir biçimde toplumsal kültür içerisinde anlatılarda yer bulmaktadır. Siyasi bir anlayıştaki dönüşümün toplumdaki bir yansıması olarak bu anlatıyı yorumlamak ve bu yönde sosyolojik analizlere derinlik kazandırmak mümkündür. Ancak anlatıyı halk arasında dolaşan gerçeklikten uzak bir masal düzeyine indirgeyerek değerlendirmek, bizim derinlikli sosyolojik analizler yapma konusunda bazı olanakları ıskalamamız anlamına gelecektir.

Yine, 1872 tarihinde Anadolu Gazetesinin sahibi olan, Osmanlı-Rum aydını Evangelinos Misailidis (2021) tarafından yazılmış olan "Temaşa-yı Dünya ve Cafakaru Cefakeş" kitabını örnek olarak ele almak uygun olacaktır. İlk Türkçe roman örneklerinden sayılan bu pikaresk (Serseri macera romanı) eser İstanbul'un o günkü yaşam tarzını içinde barındıran, eğitimden, hukuk alanına kadar pek çok mesleğe ilişkin sorunları ele alan ve gündelik yaşamda gazete sayfalarına taşınan adli vakaları yazarın işin içerisine kendisini de katarak işlediği bir macera anlatısıdır. Kitap bugün bile yaşayan önyargıları ve boş inançları doğal halleri ile içerisinde barındırması nedeniyle sosyolojik analiz için oldukça elverişlidir (Günyol, 2021, s. 30). Kitap elbette yazarın duyguları ve değerlendirmeleriyle gerçekliğin kendisinden çok yazarın algıladığı biçimini yansıtmaktadır. Yazar İstanbul'da yaşamış, eğitimini İzmir ve Yunanistan'da yapmış Protestan bir Osmanlı vatandaşıdır. Ancak Osmanlı kültürünü ve hâkim zihniyetini içselleştirmiş, olaylara bakarken çıkardığı hisseleri bu bakış açısı ile değerlendirmiş sıkça toplum içerisinde kabul görmüş kışa ve atasözlerine yer vermiş, kısacası içinde yaşadığı yüzyıl Osmanlı toplumunun kültürel ruhuyla örtüşen birsidir. Eser neredeyse gazetenin üçüncü sayfa haberlerinin anı ve seyahatname kurgusuyla bir bütünlük içerisinde sunumu gibidir. Belki tek farkı, yazarın her olayın kahramanı

olarak kendisini de işin içerisine katmasıdır. Diğer benzer hikâyeleri Anadolu gazetesinde tefrika halinde yayınlayan yazar Misailidis bu durumu okuyucunun ilgisini çekmek, kuru metinlerle onları sıkmadan anlatmak istediklerini aktarmak niyetiyle açıklamaktadır (2021, s. 728). Bu da eseri bir haber roman olarak değerlendirmemize olanak sağlamaktadır. Duygu ve heyecanı artıran bu özellik öznel bakış açısı ve ilgiyi artırmak amacıyla abartılı olması nedeniyle Osmanlı toplumunun, o dönem özellikle Rum azınlığın yaşadığı Beyoğlu'ndaki, gündelik yaşamla birebir örtüşmeyebilir. Ancak bir tarihsel belge şeklinde değil de toplumun genel bakışını sergileyen metinden yola çıkarak kültürü anlamak açısından benzersizdir. Günyol'un dediği gibi bu roman kahramanı düşsel bir karakter olabilir ve kitaptaki olaylar bazen tarihi gerçeklerle uyarak bazen uymayarak gelişiyor olsa da okur kendisini, Osmanlı toplum sistemi içerisinde bulmaktadır. Hatta okur, yazarın Beyoğlu semtine ilişkin "*Nasıl nakl ideyim! Beyoğlu aşku sevdanın ve alaka tabir itdikleri mübarek merakın mektebidir.*" betimlemesini okuduğunda bile Beyoğlu'nun toplumsal ruhunu hissetmektedir (2021, s. 75).

Örneğin eserden yansıyan yargısal işleyiş ve avukatlara (ki kendisi avukat olmaktadır) yönelik algı ve bakış neredeyse bugünkü toplumsal algı ile örtüşmektedir. Mahkemelerin karakuşiliği (keyfi hüküm), rüşvet, avukatların hilekarlıkları vb. o dönem ikili bir sistemde işleyen yargıya ilişkin genel halk algısının ipuçlarını bize sunmaktadır. Yazar kahramanın avukatlık mesleğini seçme gerekçesi olarak şöyle söylemektedir:

Nihayet, dedemin senaati ve avukatlığı tercih ettim. Gözüni sevdiğimi avukatlık, yan yattı de al parayı, çamura battı de, al parayı; davayı zayı itsen, hastası vefat iden hekimin vizitaları zayı olmadığı misillü, kavlı itmiş (sözleşmiş) olduğu akçenin hiç olmaz ise nisfi ceybinde kalır. Vakıa, İstanbul'da avukatlara müzevir (yalancı arabozucu) ve kağıd gavafi deyiorlar ise de bu diplomasızlara mahsus üvandır, her ne hal ise, sen her söze kulak asma şapıradadır. Avukatlığın bir fazileti daha var, eğerçi kıvrabilir isen, hamamcının hem girenden hem çıkandan aldığı misillü, hem müddaiden (davacı) hem müddai aleyhden (davalı) alırsın ve obir taraf ziyadece ücret gösterirse, bazı da semer aktarı verirsın. Avukatlık dediğin bıçak tarzı bir şeydir, hem et keser, hem insan keser, emma ben fakat et kesmeye isti'mal ideceğim (2021, s. 96).

Burada avukatların, kurnaz ve paragöz oldukları, para kazanmak için insanların mağduriyetlerini kullandıklarını, hileci ve yalancı olduklarını bir genellemeyle mizahi olarak dile getirmektedir. Elbette bu metinden yola çıkarak avukatlar hakkında bir genellemeye gitmek söz konusu değildir ama toplumsal algının ve avukatlık mesleğine toplum tarafından duyulan kuşkunun bugüne kadar taşınan izlerini bulmak mümkün olacaktır.

Şimdi de Osmanlı toplumundan bugüne miras kalan toplumun Batıya ilişkin genel bakışını görmek için, kadın-erkek ilişkileri üzerinden eserin pek çok yerinde dile getirilen örneklerden bazılarını ele almak uygun olacaktır. Bu noktada roman kahramanı Favini'nin anlattıklarının doğruluğunu sorgulamak elbette yine yersizdir. Önemli olan anlatılanların toplumun zihniyetini yansıtan unsur olarak görmek ve toplumda var olan ve onu şekillendiren yapısal şemaları teşhis etmektir. Favini Fransız bir doktor arkadaşı ile yaptığı konuşmayı naklederken hitap ettiği okur kitlesinin yaklaşımını gayet iyi görmekte ve benzer bir şaşkınlık duygusunu satırlarına yansıtmaktadır. Roman kahramanı Favini'nin tanıdığı ve yıllardır İstanbul'da yaşayan Parisli bir doktor heyecanlı bir telaş içerisindeydi. Favini bunun nedenini sorduğunda Paris'teki eşinin bir oğlan doğurduğunu, bu nedenle ona bir hediye alıp göndereceğini söyler. Bu cevap Favini'ye oldukça tuhaf gelmiştir. Çünkü doktor beş yıl önce İstanbul'a gelmiştir. Bu nedenle ona: "bu çocuk nasıl doğdu? Koku mu almış?" şeklinde alaycı bir soru sorar. Doktorun verdiği cevap "Adam sen de, tarla benim değil mi? Olan hasılat da benimdir. Bunda ne var imiş, çocuk kimden olursa olsun, karı benim olduğu halde evlat da benimdir." şeklindedir. Bu cevap üzerine Favini'ni değerlendirmesi toplumsal yapıyla etkileşimin sonucu olarak, toplumsal anlayışın yazar cephesindeki yansımalarını bize sunmaktadır:

Vallahi bu da tuhaf. Eğer ki Anadolu dışehlilerinde de, maaz Allah bu şekilde bu misillü meşreb ve ahlak gevşekliği olsaydı, neçelerin neçe hazır varis bulmaları muhtemel idi... Şükürler olsun ki, Anadolu hatunlarının ahlakı ve meşrebi düzgün ve terbieleri yolında ve edebatleri gereği gibi olduğundan, zavallılar çiçekleri burnunda iken nikah tahtına girerler... (2021, s. 290).

Bu öznel ifadelerde toplumun ahlaki değerleri hep ön planda tutulmaktadır. Aktarılan olayın gerçekliğinden ziyade farklı bir toplumun değerlerine ilişkin bakışın karikatürize edilmiş halinin burada da altını çizmemiz gerekir. Benzer bakışı defalarca görmekteyiz. Örneğin Fransızlar tarafından düzenlenen bir balodaki kadınların farklı erkeklerle dans etmesini ele alırken, kadınların günah çıkartma törenlerindeki itiraflarında (Misailidis, 2021, s. 582) ya da aşağıda olduğu gibi Bükreş gezisinde tanık olduklarından yola çıkarak sergilediğini görmek mümkündür:

En ziyade istirabımı mucib olan (tuhafıma giden) şurası idi, birtakım nikahlı hatunlar er ehilileri hazır oldukları halde, rast gelen ile serbest görüşerek, meyliyet ve muhabbet bahsine girişurler idi, elbette bu da mezheb genişliğinden ve mide pekliliğinden olmalıdır.

Sonra vararak anladım ki, meğer Ulahlılar karyı kiskanmaklığı barbarlık addiderek, kendulerinin istedikleri nisa ile görüşmekde serbest oldukları misillu, zamirlari (ni) dövmemek için musavvad (eşitlik) hukuku kaidesine karılarının istedikleri erkeklerle kesb-i üflet itmelerine müsaade gösterirlerimiş. Doğrusu bu hal bizim Anadolu ehalisinin midesinin hazmidebileceği şey değildir (2021, s. 522).

Ötekine ilişkin algılarımız içerisinde yaşadığımız ve dil içerisine de sinmiş olan kültür büyük ölçüde içermektedir. Dünya bağımsız bireylerden değil, kendileri de esasen toplumsal olan öznelerden meydana gelen bir topluluktur. Bu metne bu anlayış çerçevesinde baktığımızda Batıya karşı toplumdaki hâkim anlayışın ipuçlarının, yazar olarak öznedeyansınmasını görmekteyiz. Batılı toplumların kıskançlık düzeyleri tamamen namus kavramına ilişkin anlayışın yergisine dönüşmektedir. Batıdan çıkan Doğuya ilişkin metinler için de benzer şeyler söz konusudur. Gerard de Nerval'in "Doğu'da Seyahat" yapıtında önemli bir yer ayırdığı İstanbul anlatısında da gerçeklikten çok hayali bir Türkiye görüntüsünün var olduğunu ileri sürmek mümkündür. Juan Goytisolo'ya göre, "ziyaretçiler, Osmanlının başkentini ve insanlarını, daha önce gezmiş seyyahların tabloları ile karşılaştırmakta ve o çerçeveye sığmayan ne varsa kenara itmekteydiler (2004, s. 10)." Bu anlatılar içerisinde "despotun hayaleti", "harem entrikaları", "yeniçeri zulümleri" vazgeçilmez temalar olmuştur. Bizim açımızdan da Türk kadınının kapalılığı, mesafeliliği ve ulaşılmazlığı

İstanbul'a seyahat eden Batılı gezginleri hayal kurmaya itmiştir. Ancak, "Doğuda yalnız erkek var, kadın bir mitos durumunda" (Goytisolo, 2004, s. 12) anlayışını eserlerine yansıtmışlardır. Daha sonra da Batı, yüzyıllar boyunca, İstanbul üstüne "hep daha öncekilere gönderme yapan, başı sonu belirsiz bir alıntılar zincirine bağlanarak, kendi anlatısının nesnesini yine kendi oluşturan melez bir yazın türü" yaratmıştır (Goytisolo, 2004, s. 11). Nasıl ki ele aldığımız eserlerde kültürümüze sinmiş olan genel algıyı batıya bakışta açıkça görüyorsak, İstanbul hakkında kalem oynatan seyyahların kuşaktan kuşağa aktardıkları hayali öğelerle dolu metinleri de Batı'nın kültürüne sinen genel bir algının ürünü olarak görmeliyiz.

Görüldüğü üzere, hâkim kültür tarafından anlamlandırılan dilin, hiçbir metni dışarda bırakmayacak şekilde tüm kültürel ürünleri kuşattığı iddiası iletişime sosyolojik açıdan bakarak analizler yapmak isteyen akademisyenler için oldukça teşvik edicidir. Bu konuda en fazla çalışma, kadına ilişkin toplumsal anlamın inşa edilmiş biçimlerinin açığa çıkarılmasına yönelik olmuştur. Herhangi bir gazete haberinden çok daha fazlasını sunan kurmaca yapıtlar özellikle feminist çalışmaların vazgeçilmez analiz nesnesi olmuşlardır. Özelliklerine bakıldığında Özer (2022, s.1-22) tarafından bir gazetecilik türü olarak değerlendirilen röportaj örneklerinden birisi olarak değerlendirebileceğimiz Refik'in "Mahkeme Röportajları" adlı öykü kitabı bunlardan birisi olarak ele alınacaktır. Refik'in kitabındaki ilk öykü olan "Günahkâr Bir Kadının Şahitliği" öyküsünde geçen olay analiz edildiğinde kadının namusunun, ataerkil değerler ve kurallar içerisinde nasıl belirlendiğini ve kadının bu toplumsal anlam içerisindeki durumunu anlamamıza katkı sunmaktadır. Bugünkü kadın sorununun temelindeki sosyolojik yapıyı tespit etmek açısından bu öykü özellikle önem taşımaktadır. Öyküde, Hâkim, kadın şahitten adres istemektedir. Kadın adresini söylemekte zorlanır; zira Beyoğlu'nda bir umumhanede çalışmaktadır. Hâkim namusu üzerine doğru söyleyeceğine yemin isteyince kadın ancak vicdanı üzerine yemin edebileceğini söyler:

—Vicdanım üzerine yemin ederim hâkim bey! Zaten ilk söylediğiniz şeyin üzerine benim yeminimin ne kıymeti var? Ürpere ürpere başını salladı, acı bir tebessümle dudak büktü. Artık kekeleyiyor, söylediğiçe açıyordu. Düzgün bir ifade ile devam etti:

—Zaten günaha gömülmüşüm. Kendimde olmayan bir şeyin üzerine yemin etsem ne çıkar, etmesem ne çıkar?.. Amma, belki vicdanım vardır. Bu günah, onu da yok etmedi ya. Hem niçin yalan söyleyeyim?.. İnsan yerine koyup karşınıza çağırışsınız. Doğruyu söylerim elbette... sorunuz efendim?.. (Refik, 1943, s. 5–8).

Olay farklı kurmaca metinlerde de ele alındığı için gerçek olmasından ziyade kadının hâkime vermiş olduğu cevabın aslında toplumun kadına bakışının yerleşmiş ifadesi olarak ele alınması gerekir. Daha doğrusu yazarın, toplumun kadından beklediklerini yine kadını kullanarak dile getirmesidir. Bir hayat kadınının toplum tarafından kadına yüklenmiş ahlaki bir misyon olan namus kavramına uymamaktadır ve üzerine yemin etme hakkı bile görülmemektedir. Böyle bir olayın eserde yer almasının dahi kendi başına anlatacağı şeyler vardır. Yazarın bu toplumsal anlayışa katılıp katılmamasının önemi yoktur. Bu toplum açısından eserde yer almayı gerektirecek bir sorundur. Böyle bir anlayış okur tarafından da hissedilecek biçimde yaygın ve derindir.

Daha yumuşak ifadelerle “Mahkeme Edebiyatı Antolojisi”nin fıkralar bölümünde benzer bir olay, aktarılmaktadır. Yukardaki metinle tam bir paralellik taşıyan olayı şu şekilde aktarmaktadır:

945 senesinde Erzurum’da yetkili sulh yargıcı bulunuyordum. Bir gün görmekte olduğum bir ceza davasında oranın umumi kadınlarından birini şahit sıfatı ile dinleyecektim. Umumhanede sermaye olan bu kadın anlaşılın o mesleğe yeni intisap etmiş ve galiba hâkim huzuruna ilk defa çıkıyormuş. Hüviyetini tesbit ettikten sonra, (bildiğini doğru söyleyeceğine namusun, vicdanın üzerine yemin eder misin) diye sorunca şahit şu cevabı verdi:

—Hâkim bey mesleğimi biliyorsunuz. Eğer muteber addederseniz yemin edeyim, dedi. (Erk, 1950, s. 78–79).

Ancak burada yazar bir dipnot ile bu olayı niçin aktardığını gerekçelendirmektedir. Bu gerekçeye dikkatli bakıldığında toplumun kadın cinselliğini odağına alan namus anlayışına karşı çıkmaktan çok yemin metninin sorunlu olduğuna vurgu yapması anlamın metinle yeniden inşa edilmesinin örneğini bize sunmaktadır. Yazar “Hukuk Usul Muhakemeleri Kanunu”muzdaki yemin formüllerinin halkın

vicdanında pek yer tutmadığına işaret etmek” için bu olayı aktardığını söylemektedir. Yazara göre bu durum gelenek ve göreneğimize aykırıdır. Çözüm ceza ve hukuk davalarında farklı olan yemin biçimlerinin birleştirilerek “Allah’ım, namusum ve vicdanım üzerine yemin ederim” şeklinde yapılmasıdır (1950, s. 79). Aslında yazar olayı hukuk sistemine yönelik bir eleştiri amacıyla kullanmaktadır. Ancak bunuyaparken içselleştirmiş olduğu ve dünyaya bakış biçimini şekillendiren kültürü referans almaktadır. Görüleceği gibi namus anlayışı İstanbul’daki bir gazeteci tarafından da tartışılmamaktadır. Aslında tartışılması da böyle bir anlayışın toplumda yer ettiğini görmemize engel değildir. 1940’lı yıllardaki toplumsal anlayışa göre namuslu kadın ve bedenini kullanma şekli özdeş olarak görülmektedir. Yani yemindeki namustan yoksun olmak fahişelik ile özdeşleştirilmektedir. Günümüzde namus kavramına ilişkin anlayış, erkek kadın herkesi kuşatacak onurlu olma hali olarak görülse bile popüler kültür ürünlerine bakıldığında toplumsal yapının içine işlemiş olan anlayışın bugün dahi geçerliliğini koruduğu görülecektir. Bu analizler bizlere toplumsal gerçekliğin tüm kurumsal yapılara sirayet eden yönlerini sunmaktadır. Yasalar ya da resmi reddiyeler toplumsal anlamlandırmanın içeriğini kolayca dönüştüremeyecektir, ama sosyolojik analizler sonucu ortaya konan veriler geleceğe ilişkin zorlu çözümün yollarını keşfetmede oldukça katkı sunacaktır.

Sonuç

Edebiyat ile gazeteciliğin kesiştiği noktada yer alan edebi gazetecilik, iletişim sosyolojisi ile ilgilenenler açısından birtakım güçlükler ortaya çıkartırken diğer yandan hem edebiyat sosyolojisinin hem de iletişim sosyolojisinin birikiminden yararlanma olanağını da beraberinde getirmektedir. Bu avantaj belki de edebi gazeteciliği iletişim sosyologları açısından ayrıcalıklı bir konuma getirmektedir. Bu konumu belirginleştirmek açısından çalışmada edebi gazeteciliğin doğuşu ve modern gazetecilikle bağı üzerinde durulmuştur. Ayrıca yukarıda bahsedilen güçlüğün yarattığı engellerden dolayı henüz edebigazeteciliğinsosyolojikavantajlarından

yeterince yararlanılmadığı düşüncesi ile sosyolojik okumanın olanaklarını öne çıkartmak için edebi gazetecilik olarak nitelenebilecek bazı yapıtlar ele alınmıştır. Bu yapıtlara yönelik sosyolojik yaklaşımın nasıl olması gerektiği tartışılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla zaman zaman gerçeklik ve kurgusal anlatının birbirine karıştığı Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anatoli gazetesinin sahibi Evangelinos Misailidis'in yazdığı pitaresk roman Tamaşa-yi Dünya ve Cefakaru Cefakeş ve Cemal Refik'in Mahkeme Röportajları öykü kitaplarından bazı örnekler diğer ilgili bazı metinlere de göndermeler yapılarak analiz edilmiştir.

Analizler göstermektedir ki, edebi gazetecilik içerisinde değerlendirebileceğimiz metinlere sosyolojik açıdan doğru sorular sorarak yaklaşmamız halinde dönemin topluma ilişkin ve o toplumun sosyal işleyişini belirleyen zihinsel şemalara ilişkin isabetli çıkarımlar yapılabilecektir. Bu yaklaşım gazete metinlerini dönemin belgesi olmaktan öteye götürüp zamanın ruhunu anlamamızı sağlayacak göstergeler düzeyine çıkartmaktadır.

Çalışmada ele alınan metinler bir mesleğe, azınlıklara, kadına ya da farklı bir millete ilişkin kemikleşmiş algıların metne nasıl sızdığını ve bu açıdan değerlendirildiğinde toplumsal yapıya ilişkin genel kanıların ipuçlarına ulaşmamızı nasıl sağladığını göstermiştir. Ele alınan metinler toplumların kendilerini konumlandırmada ihtiyaç duyduğu öteki olarak kurduğu farklıya bakışı anlamamıza olanak sağlamaktadır. Gerçekliğin sosyal inşasının parçası olan bu metinler, içinden çıktığı toplumun ve aynı zamanda hedef kitlesinin o an var olan kavrayışlarıyla etkileşim içinde bu işlevini yerine getirmektedir.

Günümüzde dijitalleşmeyle birlikte görüntü teknolojisi nasıl edebiyata bir sinema boyutunu eklediyse internet teknolojisindeki gelişme de edebi gazeteciliğe video haber diyeceğimiz bir düzey katmıştır. Bu yönden bakıldığında edebi gazetecilik ortadan kalkmamış, farklı olanaklarla zenginleşmiştir. Sosyal medya da yaygınlaşan görüntülü kurgular bugün iletişim bilimcilerle sosyolojik analizler yaparak günümüz toplumsal

zihniyetini anlayabilmek açısından bolca malzeme sunmaktadır. Tüketim, toplumsal cinsiyet, adalet vb. konularda toplumda yerleşmiş algıları ortaya çıkartabilmek açısından yukarıda örneklendirilen yaklaşımlarla çalışmalar yapmak mümkündür. Bunun farkında olmak iletişim sosyologlarının bu yönde daha fazla çalışma yapması yönünde bir motivasyon kaynağı olacaktır.

Kaynaklar

- Danışman, Z. (1970). "Evliya Çelebi Seyahatnamesi Hakkında Birkaç Söz", İçinde, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt: 10, Sayfa: 6-7. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.
- Dankoff, R. (2004). *An Ottoman Mentality (The World Of Evliya Çelebi)*, Boston. Brill-Lieden.
- Dawies, W. (2018). *Mutluluk Endüstrisi*, (M., Çev.), Sel Yayınları.
- Dönmez, İ. H. (2013). Yerli ve Batılı İki Seyyahın Gözüyle Osmanlı Kadını: Karşılaştırmalı Bir Analiz, *History Studies*, 5(5), 93-105.
- Dönmez, İ. H. (2020). Edebiyat, İletişim ve Toplum İlişkinini Kurmaya Katkı Sağlayan Öncü Yaklaşımlar, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (50), 117-132.
- Çelebi, E. (1969). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Danışman, Z., Çev.), Cilt: 4, Kardeş Matbaası.
- Çelebi, E. (2003). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini)*, (Kahraman, S. A., Dağlı, Y., Dankoff, R. Haz.) Cilt: 8, Yapı Kredi Yayınları.
- Eagleton, T. (1990). *Edebiyat Kuramı*, (Tarım, E. Çev.), Ayrıntı Yayınevi.
- Erdem, M. (2016). Edebi Gazetecilik Kavramı: ABD Örneğindeki Gelişimi, Yapısı ve İçeriği, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (1), 129-144. Erişim için <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobisbil/issue/24591/260351>

Erk, H. B. (1950) *Adalet Edebiyatı Antolojisi*, Varol Matbaası.

Fulford, R. (2015). *Anlatının Gücü (Kitle Kültür Çağında Hikayecilik)*, (Kardelen, E. Çev.), Kollektif Kitap Bilişim ve Tasarım Ltd. Şti.

Goytisolo, J. (2004). *Osmanlı'nın İstanbul'u*, (Neyyire Gül Işık, N. G. Çev.), Yapı Kredi Yayınları.

Günyol, V. (2021). Önsöz, İçinde, *Tamaşa-yi Dünya ve Cefakaru Cefakeş*, (Anhagger, R., Günyol, V., Efe, P. Haz.), Yapı Kredi Yayınları.

Hoggart, R. (1966). Literature and Society, *The American Scholar*, 35 (2), Spring, 277-289.

İrzik, S. (2001). Önsöz, İçinde, *Karnavaldan Romana (Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar)*, Bahtin, M., (İrzik, S. Derl.), Ayrıntı Yayınları.

Kundera, M. (2021). *Ölümsüzlük*, (Bora, A. Çev.), Can Yayınları.

Marquez, G. G. (1999). *Kayıp Denizci*, (Yerguz, İ. Çev.), Can Yayınları.

Misailidis, Evangelinos, (2021). *Tamaşa-yi Dünya ve Cefakaru Cefakeş*, (Anhagger, R., Günyol, V., Efe, P. Haz.), Yapı Kredi Yayınları.

Musil, R. 1993). *Yaşarken Açılan Miras*, (Cemal, A. Çev.), Yapı Kredi Yayınları.

Özer, Ö. (2013). *Haber Roman: George Orwell ve Yaşar Kemal'den Örneklerle Edebi Gazetecilik/Röportaj*, Literatürk Academia Yayınları.

Özer, Ö. (2022), Bir Gazetecilik Türü Olarak Röportajın Anatomisi: Mahkeme Röportajları ve Mahkeme Kapısı Kitaplarındaki Röportajların Betimsel Çözümlemesi. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (9), 1-22. DOI: 10.56676/kiad.1175417

Pamuk, O. (2021). *Veba Geceleri*, Yapı Kredi Yayınları.

Poe, E. A. (2020). *Dedektif Auguste Dupin Öyküleri*, (Hakyemez, D. Çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları.

Refik, C. (1943). Mahkeme Röportajları, İstanbul: Sebat Basımevi.

Rifat, M. (2005). Toplumbilimsel Eleştiri ve Edebiyat Sosyolojisine Giriş, *Varlık Dergisi*, Mayıs, 59-65.

Extended Abstract

This article mainly asserts that a text is an important source in understanding social structure since a text cannot be independent of a language- therefore, of a culture. Just like a person's signature or handwriting has the marks of its owner independent of its content, a text is an instrument in recognising the society in which it was produced. Although the earliest examples for this approach were given by literary sociologists, the fact that texts apart from artistic and literary ones are also shaped and make sense through their authors' perspective is widely accepted thanks to the contributions made by linguistic studies. This current study makes efforts to exhibit the opportunities offered by sociological analysis by setting out from this conception.

The study begins by defining literary journalism and describing its evolution. Literary journalism is generally defined as "conveying the newsworthy events or phenomena realistically through literary methods and forms", which means that the issue is addressed in a single context. Story tellers of the past, travel books, realist novels and biographies can be included in this context. Despite the fact that these terms today refer to stories available in newspapers as periodicals, both the literary narrative narration and the assertion of telling the truth apply to all of the above. Certainly, descriptive studies concerning a news story, content analysis and discourse analysis also apply to literary journalism in the academic. Yet, in a sociological sense, the hermeneutic approach to literary journalism is likely to be in a more important position due to the accumulation of literary sociology.

While literary journalism-which is at the intersection point of literature and journalism- poses certain difficulties for those who are concerned with the sociology of communication, it also offers opportunities to benefit from the accumulation of both literary sociology and of communication sociology. This advantage probably puts literary journalism in a privileged position from the perspective of communication sociologists. This paper highlights the birth of literary journalism and its ties with modern journalism so as to concretise its position. Besides, this study also deals with a number of works which may be considered as literary journalism in order to highlight the possibilities offered by sociological reading with the idea that the sociological advantages of literary journalism have not yet been adequately used due to the obstacles caused by the above-mentioned difficulties.

Having exhibited the major examples of literary journalism, the current study also discusses the types of advantages that the sociological value of literary journalism offers in contrast to modern journalism. It also includes a number of examples for literary journalism that have more sociological potential than other texts of news. The final section analyses certain texts from *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Evliya Çelebi's Travel Book), the picaresque novel *Tamaşa-yi Dünya ve Cafakaru Cefakeş* (watching the World with Enjoyment) by Evangelinos Misailidis- the owner of the newspaper Anatoli- and from the book *Mahkeme Röportajları* (interviews at the Law Court) by Cemal Refik by making reference to certain other works; and thus, the study demonstrates the approach that should be adopted.

The analyses indicate that correct inferences can be made for the society of a period and for the mental schemata determining the social function of the society if texts that can be considered within literary journalism are approached by asking sociologically correct questions. Such an approach takes newspaper texts beyond the point where they are merely documents of the period

and brings them to the level at which they are the indicators which enable us to understand the spirit of the time.

The texts considered in this study have indicated how fossilised perceptions about occupations, minorities, women or other nations penetrate into the texts and how they help us to reach the clues on general beliefs about social structure when considered from this aspect. These texts enable us to understand, by looking at the different texts, which societies need to position themselves accordingly and consider as others. These texts, which are an integral part of the social construction of reality socially, fulfil their function in interaction with the current understanding of the society to which they belong and the audience to which they are addressed. The fact that language, which is given meaning by the dominant culture, surrounds all the products of culture, without excluding any texts, is also clear from the examples. As clear from the examples, it is important to uncover the ways social meaning about women is built. Therefore, fictional works, which provide much more than a news item in a newspaper, have always been the irrevocable objects of feminist studies in particular.

Just as imaging technology has added the dimension of cinema to literature today with digitalisation, developments in internet technology have also added a dimension- which we can call video news- to literary journalism. From this point of view, journalism has not disappeared but has been enriched by a series of possibilities. Video montage, which is becoming more and more widespread, provides communication professionals with abundant materials on social media in order for them to carry out sociological analyses and to understand today's social mentality. It is possible to perform studies through approaches which were exemplified above in order to uncover perceptions about consumption, social gender, justice, etc. that are rooted in society. Being aware of this will motivate communication sociologists to conduct such studies more.

Yazar Bilgileri

Author details

(Sorumlu Yazar **Corresponding Author**) Prof. Dr.,
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi,
ihdonmez@gmail.com, Orcid: 0000-0002-7107-1020

Destekleyen Kurum/Kuruluşlar Supporting-Sponsor

Institutions or Organizations:

Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır. None

Çıkar Çatışması

Conflict of Interest

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. None

Kaynak Göstermek İçin

To Cite This Article

Dönmez, İ. H. (2024). Toplumsal boyutları bakımından edebi gazeteciliğin sunduğu olanaklar. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (67), 179-192. <https://doi.org/10.47998/ikad.1438972>